

В.М.Ричка*

КОРСУНЬ В ІСТОРІЇ Й КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Розглядаються питання історії взаємин Русі з візантійським Херсоном-Корсунем. Виявляється символотворча роль цього міста у справі навернення на християнство київського князя Володимира й організації церковно-культурного життя в тогочасному Києві. Простежується «тригадування Корсуня» як «місця пам'яті» Володимирового хрещення в ранньомодерній українській церковній публіцистиці та шляхи його сакралізації в політико-ідеологічній думці Російської імперії.

Ключові слова: Русь, Крим, Корсунь, князь Володимир, місце пам'яті.

Візантійське місто Херсон (античний Херсонес) було важливим торговельно-економічним і стратегічним центром імперії в Північному Причорномор'ї. У давньоруських літописах воно виступає під назвою Корсунь, а прилегла до нього територія Надчорноморщини – «Корсуньстѣй страною». Херсоніти-корсуняни господарювали не тільки на Кримському півострові, вони влаштували свої рибальські факторії й в пониззі Дніпра. Прагнучи забезпечити торговельним флотиліям руських купців безпечний вихід до Чорного моря, ці порубіжні землі намагалася контролювати також Київська держава, що нерідко спричиняло збройні конфлікти між Руссю та «Корсуньстѣй страною». Початок їх урегулювання було покладено угодою 945 р. між київським князем Ігорем та візантійським імператором Константином VII Багрянородним:

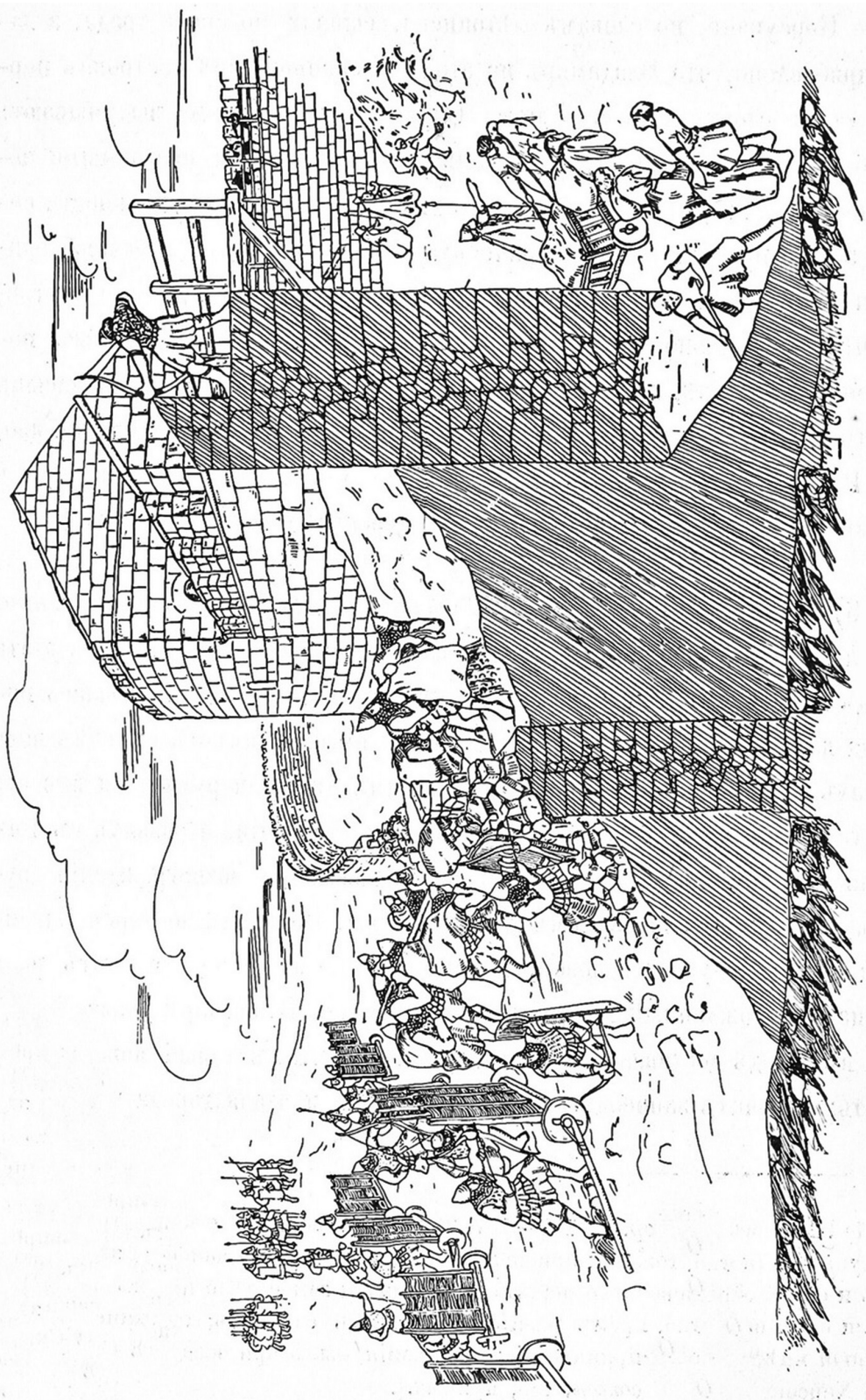
«А о Корсньсти странѣ. Елико же есть городовъ на тои части да не имать волости князь Рускии да воюеть на тѣхъ странах и та страна не покаряется вамъ и тогда аще просить вои у насъ князь Рускии да воюеть да дамъ ему елико ему будетъ требѣ. [...] Аще обрящеть въ вустѣхъ Днѣпрьском Русь Корсуняны рыбы ловяща да не творять имъ зла никакоже. И да не имѣють власти Русь зимовати въ вустѣхъ Днѣпра Бѣльбережи ни у святого Ельферья, но егда придесть осень да идуть въ дома своя в Русь»¹.

Окрім того, в угоді передбачалося, що в разі появи «в странѣ Корсуньстѣй» войовничих чорних болгар руському князеві належало їх не пускати, адже вони можуть завдати шкоди і його країні. Руські ж купці, судячи з контексту, зберігали право вільної кримської торгівлі. Вони облаштували свій торговий дім у Корсуні ще, як доводять дослідники, наприкінці IX ст.² У середині X ст.

* Ричка Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі
E-mail: wolr@ukr.net

¹ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1. – Ленинград, 1926. – Стб.50–51.

² Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В. Жизнь и гибель Херсонеса. – Х., 2000. – С.279.

«Облога Корсуня» – малюнок О.Л.Бертьє-Делагарда, опублікований у його статті «Як Володимир облягав Корсунь» (див.: Известия Отделения русского языка и словесности Императорской АН. – Т.14. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1909)

торговельні й політичні взаємини Русі з візантійським Херсоном-Корсунем регламентуються законодавчо й набувають системного характеру.

Питання спірних територій у Причорномор'ї обумовлювалося також у русько-візантійській угоді 971 р. Київський князь Святослав Ігорович підтвердив у ній обіцянку свого батька відмовитися від зазіхань на візантійські володіння, зокрема й на Кримському півострові:

«[...] николиже помышлю на страну вашу. ни собираю вои ни языка. ни иного приведу на страну вашу. и елико есть под властью Греческою. ни на власть Корсуньскую. и елико есть городов ихъ. ни на страну Болгарьску. да еще инъ кто помыслит на страну вашу. да и азъ буду противенъ ему. и борюся с нимъ. якоже кляхъся ко царемъ Гречьским. и со мною боляре и Русь вся»³.

За правління князя Володимира Святославича (978–1015 рр.) зв'язки Русі з Корсунем набули свого найвищого піднесення. У давньоруських писемних джерелах їх перебіг заховався у суперечливих повідомленнях літописів та агіографічних творів. Центральною подією у змальованій книжниками мозаїчній картині навернення Русі на християнство виступає похід Володимира на Корсунь. Під 988 р. «Повість временних літ» – грандіозний літописний твір початку XII ст., який є головним джерелом для теми нашого дослідження, – сповіщає: «Иде Володимеръ с вои на Корсунъ град Гречьский»⁴. Далі літописець детально розповідає про довготривалу облогу міста, її труднощі та винахідливість князя, котрий, перерізавши труби, по яких до змучених корсунян надходила вода, змусив останніх відкрити брами перед його військом. Заволодівши градом, Володимир із войовничим запалом продовжив «стукати у грецькі двері»: «Посла Володимеръ ко цареви Василью и Костянтину глаголя сице се град ваю славныи взях слышу же се яко сестру имата девою да еще еѣ не вдаста за мя створю граду вашему якоже и сему створих»⁵. Після хрещення та шлюбу з грецькою царівною, яка таки прибула до Корсуня, Володимир передав це місто як «віно» своєму шурину Василю II, а сам із тріумфом повернувся до Києва, де і сталося навернення на християнство його підданих.

В іншому давньоруському творі – «Пам'яті й похвалі князеві Володимиру» Якова Мніха, що є новгородською компіляцією середини XIII ст., яка виникла під час канонізації Володимира за княжіння Олександра Невського⁶, подається дещо відмінне від літописних звісток свідчення: «На другое лѣто по крещеньи [Володимир] к порогомъ ходи, на третье Корсунъ городъ взя»⁷.

³ Лаврентьевская летопись. – Стб.73.

⁴ Там же. – Стб.109.

⁵ Там же. – Стб.109–110.

⁶ Бугославский С.А. К литературной истории «Памяти и похвалы» князю Владимиру // Известия Отделения русского языка и словесности АН. – Т.29. – Петроград, 1925. – С.136–137. Пор.: Butler F. Enlightener of Rus': The Image of Vladimir Sviatoslavich Across the Centuries. – Bloomington, 2002. – P.77–79.

⁷ Память и похвала князю Рускому Володимеру, како крестися Володимеръ и дѣти своя крести и всю землю Рускую от конца и до конца, и како крестися баба Володимирова Ольга преже Володимера. Списано Ияковом Мнихом / Изд. А.А.Зимин // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. – Вып.37. – Москва, 1963. – С.72.

Історики минулого доклали чимало інтелектуальних зусиль, аби усунути суперечності між різними оповіданнями про Володимирове хрещення, мотиви й дороги, що привели його в Корсунь. Запропонована О.О.Шахматовим у 1906 р. реконструкція повісті про охрещення Володимира в Корсуні, названа ним «Корсунською легендою»⁸, не зважаючи на чаруючу дотепність авторських комбінацій, уміщених у цій публікації, не розв'язала проблему безповоротно. Вона збурила цілу зливу критичних зауважень і покликала до життя низку нових гіпотетичних побудов «реалістичного» відтворення хронології та перебігу подій⁹.

Із-поміж таких історичних реконструкцій чи не найбільш умотивована схема, запропонована в ряді публікацій польським істориком А.Поппе. Корсунській виправі Володимира, як доводить дослідник, передувала укладена у вересні 987 р. між Києвом і Константинополем союзницька угода¹⁰. Правляча тоді у Візантії імператорська династія саме переживала вкрай нелегкі часи й потребувала невідкладної збройної допомоги. Імператорське військо влітку 986 р. зазнало поразки в битві з болгарами біля ущелини Траянові Врата, а у грудні того ж року частина військової аристократії підняла повстання. Очолив заколотників полководець Варда Фока, який проголосив себе імператором. Усе це й змусило Василя II (976–1025 рр.) шукати військової підтримки Русі. Арабо-християнський історик Яг'я Антіохійський близько 1066 р. писав:

«І збунтувався відкрито Варда Фока і проголосив себе царем [...] і оволодів країною греків до Дорилеї й до берега моря, і дійшли війська його до Хрисополя. І стала небезпечною справа його. І був нею занепокоєний цар Василій через силу його військ і перемоги його над ним. І виснажилися його багатства, і спонукала його скрута послати до царя русів, – а вони його вороги, – щоби просити їх допомоги йому в такому його становищі»¹¹.

На переговорах у Києві Володимир погодився допомогти Візантії, але в обмін за це просив руки доньки покійного імператора Романа II – принцеси Анни. Це був зухвалий учинок. Двома десятиліттями раніше до однієї з дочок Романа II сватав свого сина німецький імператор Оттон I, однак йому було відмовлено. За інших умов аналогічний результат чекав би, звісна річ,

⁸ Шахматов А.А. «Корсунская легенда» о крещении Владимира // Сборник статей, посвященных академику и заслуженному профессору В.И.Ламанскому по случаю пятидесятилетия его научной деятельности [Отдельный оттиск]. – Санкт-Петербург, 1906.

⁹ Їх історіографічний огляд див.: Рапов О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII в.: Принятие христианства. – Москва, 1988. – С.220–226; Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В. Жизнь и гибель Херсонеса. – С.281–289.

¹⁰ Poppe A. The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantino-Russian Relation Between 988–989 // *Dumbarton Oaks Papers*. – Vol.30. – Washington, 1976. – P.209–211; Ponne A. Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. // Український історичний журнал. – 1990. – №6. – С.20–33; Poppe A. The Christianization of and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300 // *Harvard Ukrainian Studies*, 1997. – Vol.XXI, №3/4. – P.322–327.

¹¹ Император Василий Болгаробойца: Извлечения из летописи Яхъи Антиохийского / Издал, перевёл и объяснил барон В.Р.Розен // Записки Императорской академии наук. – Т.44. – Прил. №1. – Санкт-Петербург, 1883. – С.23.

і на Володимира. Але ж київський князь пообіцяв негайно відправити до Константинополя руський експедиційний корпус для боротьби із повсталими й повернутися разом із народом на християнство. Володимир і сам прагнув прилучити Русь до християнської сім'ї народів тогочасного світу, безперечним сувереном (батьком) якої був візантійський імператор. Для молодих «варварських народів» не було іншого шляху вступити у цю родину цивілізованих народів, аніж зректися свого язичницького минулого. Завдяки родинному спорідненню Володимира з візантійським імператорським домом цей шлях можна було подолати набагато швидше й з немалою політичною вигодою для Києва. Василь II пообіцяв видати за нього свою сестру Анну: «І уклали вони між собою договір про свояцтво й одружився цар русів із сестрою царя Василія, після того, як він поставив йому умову, щоби він хрестився і весь народ його країни, а вони народ великий. І не зарахували себе руси тоді ні до якого закону, і не визивали ніякої віри»¹². Володимир дотримав слова, відправивши до Константинополя 6-тисячне військо¹³. Саме воно врятувало Македонську династію від узурпатора Варди Фоки, розгромивши того в битві під Константинополем навесні 989 р. Сам Володимир вирушив, коли настав час, на Крим¹⁴, щоби покарати корсунян, котрі перейшли на бік політичних супротивників візантійського імператора Василія II та його брата Константина.

«Повість временних літ» поєднала дві версії про місце охрещення Володимира: одна пов'язує його із запрошенням до Києва представників різних віросповідань і «вибором» віри, а інша – з Корсунем. Більш підходящою для давньоруського книжника була остання. Либонь тому він намагався забарвити свою оповідь «документальними» реаліями, прив'язаними до корсунської топографії: «Крести же ся (Володимир – В.Р.) в церкви святаго Василья и есть церкви та стоящи въ Корсунѣ градѣ на мѣстѣ посреди града идѣже торг дѣють корсуняне. полата же Володимеря съ края церкви стоить и до сего дне а царицина полата за олтаремъ»¹⁵. Проте, зрозуміло, що перед нами – не застигли сліди безпосередніх спостережень автора над реальною топографією візантійського міста, а радше літературна комбінація, створена на основі перформатування візуально знайомих йому київських реалій, зокрема комплексу будівель княжого двору «города Володимира».

Сумніви стосовно того, що Володимир хрестився в Корсуні, висловлювали ще у часи створення «Повісті временних літ». У цьому й зізнається сам старокіївський книжник, зауважуючи: «Се же не свѣдуще право глаголять яко крестилъся есть в Киевѣ и ини же рѣша в Василеве друзи же инако скажуть»¹⁶. Так само й пізніші історики визнавали хрещення Володимира в Корсуні «не

¹² Імператор Василий Болгаробойца... – С.23–24.

¹³ Див.: *Васильевский В.Г.* Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе // *Его же. Труды.* – Т.1. – Санкт-Петербург, 1908. – С.196–210.

¹⁴ В.Г.Васильевський уважав, що Володимир здійснив два походи на Корсунь: перший – до хрещення Русі, а другий – уже після нього (див.: *Васильевский В.Г.* К вопросу о времени и месте крещения князя Владимира // *Санкт-Петербургский филиал Архива РАН.* – Ф.96. – Оп.1. – Ед.хр.№1. – Л.6 об. – 7).

¹⁵ Лаврентьевская летопись. – Стб.111.

¹⁶ Там же.

історичним» фактом¹⁷. Проте не виключено, що руський князь став там «катехуменом», тобто «оглашеним християнином».

Згідно з канонами грецького Євхологія, візантійський обряд хрещення передбачав довгий період оглашення істинами християнського вчення. Перше оглашення являло собою підготовчий ступінь на шляху до хрещення. Воно передбачало, що князя, укладлого перед церковним порогом якогось корсунського храму, священник мав би тричі осінити хрестом і сотворити над ним молитву, щоби Бог дарував йому благословення, просвітлення духу й зору. Перше оглашення давало можливість брати участь у церковній службі та, що найголовніше, вступати в повноцінне спілкування з християнами.

Навряд, щоб Володимир чекав закінчення сорокаденного строку першого оглашення в Корсуні. Статус неохрещеного християнина він набув уже в Києві або по дорозі додому. Тут, у колі корсунського й царгородського духовництва, він і прийняв, слід уважати, друге оглашення. Зазвичай воно припадало на другу і третю неділі Великого посту та тривало чотири седмиці, на Святу П'ятницю. На богослужінні, що правилося у цей день між обіднею й надвечір'ям, урочисто проголошувалося закінчення оглашення і приходив, «задокументований підписом з Христом, час спасіння»¹⁸. Наділений таким «документом», Володимир разом із корсунським та царгородським священством і приступив до хрещення підданих своєї країни у водах Дніпра.

Звісно, будь-яка, здавалося б навіть бездоганно верифікована джерелами реконструкція минулого, не дає повної впевненості в тому, «як усе було насправді». Це чи не найважливіше для сучасного історика питання для творців раннього київського літописання так гостро не стояло. Спосіб мислення давньоруських книжників визначав, передусім, християнський типологічний символізм. Ось чому мало чи не кожен літописний персонаж, кожна помітна подія знаходять відповідність у біблійних, передусім старозаповітних подієвих моделях («Аналогія з біблійними подіями давала літописцеві типологію суттєвого. Святе Письмо було для нього і його сучасників семантичним фондом, з якого залишалося вибрати готові кліше для сприйняття, опису й одночасної оцінки того, що відбувалося»¹⁹). Саме за допомогою таких прийомів і вибудована сюжетна канва «Корсунської легенди», що символічно окреслює шлях набуття Володимиром віри й ореолу царственої влади.

Одним із літературних прототипів, якими надихалися її творці, була, як уявляється, історія воцаріння біблійного царя Давида (2 Цар.: 12, 26–30). Подібно до Давидового воеводи, який захопив «царствене» місто, заволодівши його водними ресурсами, Володимир також увійшов до Корсуня завдяки тому, що перепинив доступ води в місто. Не виключено, що так само, як і Давид, він отримав від візантійських імператорів хай і не золотий царський вінець, але якісь інсигнії, або, принаймні, розраховував отримати їх у майбутньому.

¹⁷ Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.1: До початку XI в. – К., 1991 [репринтне відтворення видання 1913 р.]. – С.577.

¹⁸ Arranz M. Les Sacrements de l'ancien Euchologe Constantinopolitan. Chapitre 2: Renonciation a Satan et adhesion au Christ // *Orientalia Christiana Periodica*, 1984. – Т.50. – Р.381.

¹⁹ Данилевский И.Н. Библия и Повесть временных лет: К проблеме интерпретации летописных текстов // *Отечественная история*. – 1993. – №1. – С.79.

Давньоруська державність, так само, як і державності православних південних слов'ян, уявлялася стародавнім мислителям та книжникам як похідне від Візантії, як результат переміщення звідти матеріальних цінностей, «дарів», царственої сили та влади²⁰. У створеній старокиївським літописцем оповіді про Кримський похід Володимира, візантійський Херсон (Корсунь) виступає субститутутом Константинополя/Царгорода, який символізує витoki й оплот християнської віри, що їй потрібно не смиренно прийняти від греків, а відвоювати цей дар у нелегкій борні. Воєнне щастя варварського вождя визначають суть трофеї нової віри, що дісталися йому разом із престижним призом – рукою грецької царівни. Останній приписується визначальна роль у справі навернення на християнство Володимира й усієї Русі. Її призначення сформульоване літописцем у вкладених в імператорські вуста словах: «Обратить Богъ тобою рускую землю в покаянь»²¹. Своєю появою на руській землі вона приносить Володимирові зцілення від важкої недуги:

«По Божью же оустрою в се время разболѣся Володимерь очима и не видяше ничтоже и тужаше велми и не домышляшеться, что створити. И посла к нему царица (візантійська принцеса Анна – *В.Р.*) рѣкущи а ще хощеши избы ти болѣзни сея то вскорѣ крестися, аще ли то имаша избыти недуга сего. Си слышавъ Володимерь рече да аще истина будетъ то поистинѣ велик Богъ будетъ хрестеянескъ. И повелѣ хреститися. Епископъ же корсуньскій с попы царицины, огласивъ крести Володимира. Яко възложи руку на нь абѣ прозрѣ. Видивъ же се Володимерь напрасное ищѣленье и прослави Бога рек топерво увидѣхъ Бога истиньнаго»²².

Легенди про зцілення хворого володаря силою хрещення утворювали фундамент історії багатьох християнських держав. В основу цього сюжету було покладено позбавлення від тяжкої недуги візантійського імператора Константина Великого, змальоване в його «Житті» та «Хроніці» Георгія Амартола²³. Як і у випадку Константина, чудесне одужання Володимира символізувало його пробудження до нового життя, життя у Христі. Духовне прозріння/просвітлення князя, котрий у своєму містичному досвіді на шляху до святості, подібно апостолові Павлові (Дії 22: 11, 13), був осяяний світлом Слави Божої, задекларовано й наступним повідомленням «Повісті временних літ»: «Благословенъ Господь Иисус Христос иже възлюбил новыя люди Руськую землю и просвѣтил ю крещеньемъ святымъ [...] и бѣ Володимерь же просвѣщен сам и сынове его и земля его»²⁴.

Описане в літопису несподіване осліплення й чудесне зцілення київського князя символізує його духовне прозріння, просвітлення та перевтілення його

²⁰ Плеханова М. Сюжеты и символы Московского царства. – Санкт-Петербург, 1995. – С.24.

²¹ Лаврентьевская летопись. – Стб.110.

²² Там же. – Стб.111.

²³ Див.: Плеханова М. Сюжеты и символы Московского царства. – С.107–108. Пор.: Ранчин А.М. Хроника Георгия Амартола и ПВЛ: Константин равноапостольный и князь Владимир Святославич // Герменевтика древнерусской литературы. – Вып.10. – Москва, 2000. – С.52–54.

²⁴ Лаврентьевская летопись. – Стб.119–121.

влади, яка відтепер – царствена (гр. «basielia»). Не випадково після хрещення Володимир прибирає ім'я Василя, яке не тільки символізувало його небесного християнського патрона²⁵, але й було тотожним іменню шурина – візантійського імператора Василя II. Значущість такого перевтілення Володимира, перетворення його влади на святу та царствену, підкреслював у «Слові про закон і благодать» перший руський за походженням київський митрополит Іларіон:

«Чловечское ество съвлѣче же ся убо каган нашъ и съ ризами ветъхаго човека съложи тлѣннаа, отрясе прахъ невѣрія и вѣлѣзе въ святу купѣль и породися от духа и води; в Христе крестився въ Христа облѣчеся и изиде от купѣли бѣлообразюся сын бивъ нетлѣнна сын воскресеніа, имя прїимъ вѣчно именито на роды и роды – Василии, им же написася въ книги животныя въ Вышнїим и Нетлѣннѣимъ Іерсалимъ»²⁶.

Пам'ять про своє прилучення до сім'ї християнських народів і візантійського імператорського дому Володимир унаочнив зримим слідом, збудувавши в Корсуні церкву, яка, за словами літописця, «стоить [в Корсунѣ на горѣ] и до сего днѣ»²⁷. Отже, для старокиївських книжників вона була знаковим у сакральній системі координат християнського світу місцем пам'яті.

Раннє київське християнство було оповите славою Корсуня та його святинь. Збудований Володимиром у Києві перший у Русі кам'яний храм на честь пресвятої Богородиці (більше знаний як Десятинна церква) був щедро прикрашений дорогоцінним церковним начинням, вивезеним із Корсуня. Клір цього головного руського храму у своїй більшості складали, на перших порах, корсунські священнослужителі. Володимир, за свідченням «Повісті временних літ», після закінчення будівництва Десятинної церкви «украси ю иконами и поручи ю Настасу Корсянину и попы Корсуньскыя и пристави служити в ней вдавъ ту все еже бѣ взял в Корсуні: иконы и съсуды и крестъ»²⁸. Складно достеменно визначити, яким був обсяг і склад цих високохудожніх витворів візантійського мистецтва та предметів релігійного культу. Збереглися лише глухі свідчення джерел про шановану споконвіку киянами ікону св. Богородиці, яка називалася Корсунською²⁹. Ця давня, безсумнівно грецького письма святиня посідала визначальне місце серед християнських старожитностей київського першохраму.

Із-поміж інших корсунських трофеїв нової віри, перевезених Володимиром до Києва, привертають також увагу загадкові «мѣдѣнѣ двѣ капищи» та чотири «конѣ мѣдяны [...] якоже невѣдуще мнятъ я мраморяны суща»³⁰. Ця четвірка візантійських бронзових коней, за свідченням літописця, зберігалася в Києві ще й у часи укладання ним свого твору («иже и нынѣ стоятъ за святою Богородицею»). Корсунську квадригу, на думку авторитетного знавця

²⁵ Володимир народився на день св. Василя, який припадав на 1 січня.

²⁶ «Слово о законе и благодати» Илариона / Изд. А.М.Молдован. – К., 1984. – С.92–93.

²⁷ Лаврентьевская летопись. – Стб.116.

²⁸ Там же. – Стб.121–122.

²⁹ Шахматов А.А. Разыскания о русских летописях. – Москва, 2001. – С.102.

³⁰ Лаврентьевская летопись. – Стб.116.

давнішого мистецтва й архітектури А.М.Грабаря, було встановлено перед входом до Десятинної церкви – вона здіймалася над її фасадом як над триумфальними воротами. Десятинна церква й князівський палац у Києві утворювали таку ж архітектурно-функціональну групу, як церква Св. Марка і палац дожів у Венеції³¹.

Звернімо увагу на ту обставину, що літописець надає неабиякого значення корсунському походженню перших київських християнських реліквій та святинь. Володіння ними підносило престиж нової християнської столиці історично обґрунтованим чином. Як зауважував свого часу Н.П.Кондаков, «під ім'ям “корсунського” у середньовічній Русі розуміли все рідкісне, високе, дивовижне та старожитнє. На відміну від “царгородського”, яке було символом витонченості, “корсунське” було майже рівнозначно з “архаїчним”»³².

Із-поміж священних реліквій Корсуня, що заклали духовні підвалини раннього київського християнства, найповажнішою святинєю були мощі св. Климента – четвертого Папи Римського. Учень апостола Петра, він прийняв мученицьку смерть у Херсонесі, де відбував заслання за імператора Траяна (98–117 pp.). «*Passio sancti Clementi*» – джерело, що сягає у своїх витках, на думку фахівців, V ст., повідомляє про те, що аби запобігти посмертному пошануванню останків Климента християнами та зробити їх недоступними для віруючих мучителів святого, отримавши наказ із Риму стратити Климента, прив'язали йому до шиї кам'яний якір і втопили в морі. Але віра місцевих християн була такою міцною, а пошанування мученика – настільки великим, що кожного року за тиждень до дня пам'яті святого (у православній церкві пам'ять, священномученика Климента припадає на 25 листопада за ст.ст. і, відповідно на 8 грудня – за н.ст.) море чудесним чином відходило від берега й відкривало сухий шлях до його гробниці³³. Так тривало впродовж семи століть. Однак із перебігом часу віра місцевих християн потроху підупала і в покарання їм море перестало відступати та відкривати раку з мощами святого.

Коли першовчитель слов'ян Кирило Філософ 860 р., прямуючи з місією до Хозарії, зупинився на зиму у Херсоні-Корсуні, місцеві мешканці вже не могли показати йому те місце, де колись утопили Климента й де раніше щорічно відкривалися його мощі. Унаслідок активних пошуків, що супроводжувалися молитвою, Кирилові вдалося, зрештою, віднайти місце, де спочивали святі мощі. Після перенесення їх від моря до міста їх склали у соборній церкві апостолів Петра й Павла. Неординарній події перенесення мощів до міста Кирило присвятив якийсь твір, грецький текст якого, щоправда, науці невідомий, але, на думку Є.М.Верещагіна, він дійшов до нас у слов'янському перекладі³⁴.

³¹ Грабар А.Н. Светское изобразительное искусство домонгольской Руси и «Слово о полку Игореве» //Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы Академии наук (Пушкинского Дома; далі – ТОДРЛ). – Т.XVIII. – Ленинград, 1962. – С.252.

³² Кондаков Н. Русские клады: Исследование древностей великокняжеского периода. – Санкт-Петербург, 1896. – С.34.

³³ «*Passio sancti Clementi*» спочатку була написана латиною, потім перекладена на грецьку мову, а пізніше й на слов'янську (див.: Лавров П. Памятники христианского Херсона: Жития херсонских святых в греко-славянской письменности. – Вып.2. – Доп.1. – Москва, 1911. – С.172).

³⁴ Верещагин Е.М. Христианская книжность Древней Руси. – Москва, 1996. – С.179–180. Слідом за М.Ф.Мур'яновим давній переклад Кирилового грецького гімну, створеного ним

Наприкінці 867 – у 868 рр. частину останків Климента слов'янські просвітителі перенесли з Херсона до Риму, у дарунок Адріанові II. Їх помістили до єпископської церкви Св. Климента, де наприкінці XI ст. з'явиться фресковий цикл чудес про перенесення мощів святого. На одній із них міститься зображення невеликого острівця, оточеного морем, із невеликим колончастим храмом, представленим у розрізі згідно з прийомами візантійського мистецтва, прийнятими для зображення внутрішнього приміщення. Усередині цієї споруди відтворено престол та якір, а також жінку, яка втратила сина і знаходить його у гробниці св. Климента³⁵. Принагідно зауважу, що у цьому храмі знайшов свій вічний спочинок Кирило-Костянтин Філософ (помер 14 лютого 869 р.). Із кінця 860-х рр. розпочинається стрімке піднесення популярності св. Климента як на заході, так і на сході християнського світу, що виявлялося в будівництві храмів, творах літератури та мистецтва³⁶. Не стояла осторонь цього процесу й Київська Русь.

Як уже зазначалося, повертаючись із Корсунського походу, Володимир привіз до Києва дорогоцінні «трофеї» нової віри, серед яких були й мощі св. Климента. Пізніше їх урочисто помістили в окремій раці в одному з вітарів Десятинної церкви. Святі мощі римського єпископа надавали храмові респектабельності, через що він міг прибрати і функції кафедрального, залишаючись водночас великокнязівською усипальницею. Поміщені в одному з вітарів кафедрального собору стольного града Русі, вони утворювали духовну, священну основу київського першохраму. Не випадково саксонський хроніст початку XI ст. Тітмар Мерзебурзький називає його не інакше, як «церквою мученика у Христі Папи Климента» («aecclesia Christi martiris et Papae Clementis»)³⁷. До цього слід додати, що Климентова церква – храм Богородиці Десятинної в Києві, і в найпотаємніших глибинах народної пам'яті православних слов'ян залишалася «всім церквам мати»³⁸.

Пошанування св. Климента Римського, стрімке піднесення його культу на Русі наприкінці X – в XI ст. мало велике значення для досягнення національної ідентичності раннього київського християнства. Анонімне «Слово на оновлення Десятинної церкви», складене в 1039 р., прирівнювало Климента до «церковного сонця», яке «оть Рима убо в Херсонь, от Херсоня въ нашу Рускую страну створи приити». Зі пришествям св. Климента до Києва це місто, наповнившись Божою благодаттю, стало «всех градъ славнее». «Слово» називає св. Климента покровителем/захисником Київської держави («заступниче стране Рустей, и венче преукрашенный славному граду нашему (Киеву – В.Р.) и велицей митрополии же мати градом; тобою Рустии князи хвалятся, святители ликують, иереи веселяться, мниси радуются, людие добродушествуют»),

у зв'язку з віднайденням мощів Климента, на слов'янську мову дослідник пов'язував із богослужбовим наслідуванням, виявленим ним у Празничній Мінеї під 30 січня, що зберігається в Російському державному архіві давніх актів (№98, ф.381).

³⁵ Айналов Д.В. Мемории св. Климента и св. Мартина в Херсонесе. – Москва, 1915. – С.10.

³⁶ Бегунов Ю.К. Русское Слово о чуде Климента Римского и кирилло-мефодиевская традиция // Slavica. – R.43. – №1. – Praha, 1974. – S.28.

³⁷ Thietmar von Merseburg. Chronik. – Berlin, 1962. – L.VIII.

³⁸ Див.: Безсонов П. Калеки переходные. – Т.1. – Москва, 1861. – С.295, 299 та ін.; Федотов Г. Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам). – Москва, 1991. – С.68.

пов'язуючи Рим, Херсонес і Київ в єдину лінію поширення християнства («іже умножи своего Господина талант, не токмо въ Риме, но всему и въ Херсоне, еще и въ Рустемъ мире»)». Таким чином, Київська Русь знаходить своє місце у християнському світопорядку, заснованому на апостольській місії.

Прийняття в Русі культу св. Климента Римського було пов'язане не тільки й не стільки з пошуками правлячими колами Київської держави та церкви покровителя-апостола Руської землі до утвердження «нейтрального» у церковно-політичному відношенні культу апостола Андрія⁴⁰, але й, не в останню чергу, із формуванням київської моделі церковного устрою, в однаковій мірі відкритий як християнському Сходу, так і християнському Заходу. Широке пошанування св. Климента⁴¹ мало й єкуменічне значення, адже підтримувало ідею єдності західних і східних церков⁴². Літургіко-літературні зв'язки між Києвом, духовне життя якого живилося переважно соками візантійсько-християнської культури, і латинською Європою зберігалися й розвивалися і після розколу із західною церквою, що стався 1054 р.

Святощі мощів римського святого не втратили своєї значущості, слави і поваги в очах предстоятелів і вірних Київської митрополії. Вони й надалі були затребувані в літургічній практиці Руської церкви. Про їх вагоме значення свідчить, наприклад, літописна оповідь про обрання на церковному соборі, який відбувся у Софійському соборі 1147 р., київським митрополитом русина Кліма Смолятича. Два, із числа учасників собору, єпископи – новгородський Нифонт і смоленський Мануїл, висловили сумнів у канонічності поставлення в митрополити Кліма: «Не есть того в законѣ, – заявили вони, – яко ставити єпископомъ митрополита без патриарха но ставитъ патриархъ митрополита». Натомість глава київського церковного собору – чернігівський єпископ Онуфрій – доводив, що висвячення митрополита можна здійснити мощами св. Климента: «Достоить ны поставити а глава оу нас есть святого Климента. [...] И тако сгадавше єпископи славою святого Климента поставиша (Кліма Смолятича – В.Р.) митрополитомъ»⁴³. Це був другий випадок за всю історію руського християнства, коли митрополиту кафедру в Києві посів не грек. Підважуючи монополію Візантії на ідейну спадщину «Ветхого Риму», староруська духовна й політична еліта усвідомлювала єдність християнської Європи та вагому посередницьку роль Києва в міжцивілізаційному діалозі між візантійським Сходом і латинським Заходом.

Незважаючи на те, що безпосередні зв'язки Київської Русі з Корсунем були спорадичними, а пізніше й узагалі, либонь, перервалися⁴⁴, пам'ять про джерела християнської віри зберігалась у суспільній свідомості. Яскравим її виявом,

³⁹ Цит. за: Карнов А.Ю. «Слово на обновление Десятинной церкви» по списку М.А.Оболенского // Архив русской истории. – 1992. – №1. – С.109.

⁴⁰ Бегунов Ю.К. Русское Слово о чуде Климента и кирилло-мефодиевская традиция. – С.30.

⁴¹ Див.: Rychka V. Culte du pape saint Clement dans les debuts du christianisme kievien // Il Papato e l'Europa a cura di Gabriele De Rosa e Giorgio Cracco. – Rubbettino Editore, 2001. – P.109–115.

⁴² Пекар А. Єкуменічне значення почитання св. Климента, Папи Римського в Київській Русі // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. – Ser.2: *Analecta OSBM: Sectio 2*. – Romae, 1996. – P.460–475.

⁴³ ПСРЛ. – Т.2. Ипатьевская летопись. – Москва, 2001. – Стб.341.

⁴⁴ Якобсон А.Л. К истории русско-корсунских связей (XI–XIV вв.) // *Византийский временник*. – Т.XIV. – Москва, 1958. – С.116–119.

зокрема, стало поширення в мистецтві Русі так званого корсунського стилю⁴⁵. Культурну спадкоємність Києва та Корсуня засвідчує містобудівна діяльність Володимира. Напевно не випадково, що одне зі збудованих ним на прикордонній Руської/Святої землі, на березі річки Рось, міст отримало назву – Корсунь.

Життя у кримському Корсуні обірвалося у середині XV ст. Проте це сакральне для всього християнського світу місто залишалося об'єктом пригадування в українській суспільно-політичній думці XVII ст. Це, насамперед, було зумовлено інтелектуальними викликами унії, що й пробудило інтерес освічених верств українства до пошуків старокиївських коренів культури та православної віри. Закономірно, що одним із центральних питань історії Київської Русі для української церковної публіцистики XVII ст. стало Володимирове хрещення, його перебіг і доленосне значення. Латинські й уніатські полемісти, прагнучи обґрунтувати ідею споконвічності та неперервності унії між Римом і грецькою церквою, від якої залежала й Київська митрополія, доводили, що хрещення Русі не було пов'язано винятково з іменем Володимира, а відбулося в кілька, розтягнутих у часі, етапів. Ця ідея набула розвитку, зокрема, у творах Петра Скарґи⁴⁶ та цілого ряду інших католицьких й уніатських полемістів⁴⁷. Наприклад, у праці Лева Кревзи «Захист церковної єдності» (1617 р.) ідеться про триразове хрещення Русі: за правління візантійського імператора Михаїла III (Кирило-Мефодіївська місія); за імператора Василя I Македонянина та патріарха Фотія (так зване Аскольдове хрещення) й, зрештою, третє, Володимирове хрещення, за царгородського патріарха Миколая Хрисоверга, який буцімто був в унії із західною церквою⁴⁸. Відтак роль Володимира у справі переродження Русі через хрещення применшується. Ініціатива всіх етапів хрещення приписується Римові. Проте й ця обставина не виключала посередницької ролі Корсуня-Херсона.

У православних творах, наприклад у «Палінодії» (1621 р.) Захарія Копистенського знаходимо іншу систему доказів. Обстоюючи ідею охрещення Русі в декілька етапів, автор доводив, що Володимирове хрещення в Корсуні та повернення його з тамтешнім грецьким духівництвом до Києва знаменувало остаточне й цілковите утвердження християнства в Київській Русі. Саме в Корсуні Володимир

«взялъ отъ Грековъ учителя вѣры: Михаила митрополита, епископы, пресвитеры, монахи книги, спѣваки и весь порядокъ или чинъ набоженства церковного, и такъ зъ побожнымъ и

⁴⁵ Про корсунський стиль у мистецтві Київської Русі IX–X ст. див.: Кондаков Н. Русскиеклады: Исследование древностей великокняжеского периода. – Т.1 – Санкт-Петербург, 1896. – С.29–35. Пор.: Корзухина Г.Ф. О памятниках «корсунского дела» на Руси // Византийский временник. – Т.XIV. – С.129–137; Толстая Т., Уханова Е. Корсунские древности (Христианское наследие и крещение Руси) // Родина. – 2002. – №11/12. – С.176–179.

⁴⁶ Skarga P. O jedności Kościoła Bożego // Russkaya istoricheskaya biblioteka (далі – РИБ). – Т.VII. – Санкт-Петербург, 1882. – С.386.

⁴⁷ Див.: Немецкий О. Трактровка крещения Руси в полемической литературе Западной Руси первой половины XVII в. // Славяне и их соседи: Раннее средневековье глазами Позднего средневековья и Раннего Нового времени (Центральная, Восточная и Юго-Восточная Европа): Материалы XXIII конференции памяти В.Д.Королюка. – Москва, 2006. – С.57–61; Сінкевич Н. «Никогда бовем апостолове надаремно не ходили»: кілька спостережень щодо культу апостола Андрія у Київській митрополії першої половини XVII ст. // Болховітінський щорічник 2010. – К., 2011. – С.144–152.

⁴⁸ Krewsa L. Obrona jedności cerkiewnej // РИБ. – Т.IV. – Санкт-Петербург, 1878. – С.223–227.

благочестивымъ войскомъ и зъ добичею спасенною вернулся до Кіева и заразы митрополита в Кіевѣ, архієпископа въ Новгородѣ и въ иныхъ мѣстахъ епископы, отъ патріархи Константинопольского посвященіи, осадили. И такъ отъ того часу Россове вѣру и обряды Грецкіи статечне заховують и задержують»⁴⁹.

У побудовах З.Копистенського Володимирове хрещення Русі за візантійським обрядом і святість Володимира є запорукою вірності візантійським джерелам віри. Такою ж була схема Лаврентія Зизанія – автора опублікованого 1627 р. «Катехізису», детально відтворена П.М.Сасом за рукописним списком XVII ст., що зберігається в Інституті рукопису НБУ імені В.І.Вернадського (ДА. П.566). Дослідник доводить, що

«православні автори першої половини XVII ст., котрі, значною мірою спираючись на праці польських хроністів XVI ст., обстоювали думку про хрещення Русі в декілька етапів, починаючи від хрестительської місії Андрія Первозданного. Висновки, яких дійшли українські книжники зазначеного часу, незалежно від того, відповідали вони історичним реаліям, чи ні, стали відображенням їхніх творчих зусиль щодо знайдення у давньоруському минулому моральної опори для своїх сучасників-співвітчизників, утягнутих у релігійну боротьбу за завоювання достойного місця у Речі Посполитій поряд з іншими народами... Висвітлення українськими книжниками історичної традиції християнізації Русі творило певний моральний фундамент і допомагало сучасникам усвідомити надійність та престижність своїх першовитоків, що так чи так позначалося на орієнтації їхньої історичної свідомості, котра була важливим компонентом ранньомодерної національної свідомості»⁵⁰.

Спонукані полемікою між католиками і православними історіографічні пошуки українських мислителів висунули на перший план питання про православний характер хрещення Русі за Володимира Великого, історико-генетичного зв'язку з киево-руським минулим, що сприяло піднесенню церковного пошанування хрестителя в українських землях, пробудженню інтересу до «місць пам'яті» святого рівноапостольного князя.

У першій половині XVII ст. стараннями архімандрита Києво-Печерської лаври, митрополита київського, галицького і всієї Русі Петра Могили (1632–1647 рр.) відбулася рішуча переорієнтація церковного та інтелектуального Києва на пошук опори в киево-руській княжій традиції та шляхетській еліті, на відміну від альянсу з «козацькою шаблею» доби Могилиних попередників – Йова Борецького та Ісаї Копинського⁵¹. П.Могила доклав чимало зусиль до відтворення пам'яті про княжі часи й, зокрема, піднесення культу св. Володимира:

«Інтелектуали з оточення Могили [...] наново відкрили початки київського минулого. Вони знайшли корені сучасного їм київського сьогодення, що пов'язували його із цим минулим, і встановили історичну тяглість між початками Київської Русі, з одного боку,

⁴⁹ *Копыстенский З.* Палинодия // Там же. – Стб.977.

⁵⁰ *Сас П.М.* Витоки українського націотворення. – К., 2010. – С.157–158.

⁵¹ *Plokhyy S.* The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. – Oxford, 2001. – P.237–246.

та Україною початку XVII ст., з іншого. Йдучи слідами Захарії Копистинського та *Віршів на погреб Сагайдачного*, складених 1622 року, Могила перейняв концепцію київського *Початкового літопису*, за якою український народ походив від Яфета. Один зі спудеїв його школи назвав той народ *народом Володимира*⁵².

В укладеній П.Могилою для студентів Київської колеї книзі «Антологія, сирѣч молитвы и поученія душеполезная» ім'я князя Володимира, за підрахунками В.М.Нічик, згадується 19 разів. Як і старокиївські літописці, Петро Могила уподібнював Володимира апостолові Павлу, називав його «вітцем і вчителем, предстоятелем перед Господом за весь руський народ», прославляв за здійснення ним хрещення Русі, за далекоглядну державну політику, яку він проводив, «на высоте стола сидя матере городов богоспасаемого Кіева». Ця велика пошана виразилася й у вагомому внеску Могили в розбудову культу князя Володимира саме як київського, українського, святого. Він склав і вмістив в «Антології» тропар, стихиру й кондак на честь князя⁵³. Оповідь про Володимирове хрещення Русі посідає чільне місце також і у складеному Могилою та його однодумцями полемічному творі «Літос» (1644 р.). Його автори вмотивовували, що люд Русі, який у великій кількості згромадився біля Києва та, «приймавши віру християнську від єпископа корсунського (курсив мій – В.Р.) і перепроваджених із Греції пресвітерів, у річці Дніпро хрестився і віри й церемоніям її був навчений»⁵⁴.

Успішні морські походи козацького війська, зокрема здобуття гетьманом Війська Запорозького Петром Сагайдачним у 1616 р. Кафи й інших турецьких фортець на південному узбережжі Криму⁵⁵, сприяли піднесенню інтересу українських книжників до Корсунського походу Володимира. У складеній 1672–1674 рр. «Хроніці» ігумена Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря Феодосія Софоновича цей сюжет займає окрему главу: «О взятъу Корсуня от Владимира и о крещеніи его». Натхнений пам'яттю про переможну виправу козаків, автор своєрідно відкорегував і кримський маршрут військової експедиції Володимира: «По часѣ збравши воиско руское великое, Владимир выправился до Таврики албо Перекопу и взял славно епод греками мѣсто Кафу. Отколь пошовши, облегли Корсунъ над Чорнымъ морем, мѣсто грецких царей любимое и богатое»⁵⁶.

«Хроніка» Софоновича демонструє, що в тогочасному Києві не згасла пам'ять і про трофеї віри, зокрема голову св. Климента, яку Володимир привіз із Корсуня. Отже, живе чуття духовного єднання з ним продовжувало зберігатися у суспільно-політичній думці та історичній пам'яті українців.

Проте з остаточним утвердженням влади московської правлячої династії над Києвом святий рівноапостольний князь Володимир та пов'язані з його ім'ям «місця

⁵² Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // *Його ж.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Л., 2001. – С.194.

⁵³ Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – К., 1997. – С.77–78.

⁵⁴ Цит. за: Там само. – С.81.

⁵⁵ Див.: Сас П. Полководець Петро Сагайдачний. – К., 2014. – С.83–94.

⁵⁶ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підгот. Ю.А.Мицик, В.М.Кравченко. – К., 1992. – С.66.

пам'яті» денаціоналізувалися й були привласнені чужинцями. Українські книжники, передусім учене духовництво, пристали до офіційно усталеного в Російській імперії погляду на Володимира Великого як «просвітителя Росії», прародителя московських царів, які уявлялись єдиними законними спадкоємцями правителів Русі. Започаткована московськими публіцистами ще починаючи із XV ст. історіографічна традиція про спорідненість династії московських великих князів із київським княжим домом остаточно взяла гору й дозволила обґрунтувати в такий спосіб і їхнє право на землі, історію, культуру Київської Русі.

Значення Володимира як фігури історичної ідентифікації в Російській імперії суттєво зросло наприкінці XVIII ст. Імпульсом до пожвавлення інтересу до постаті та діянь князя стало приєднання Криму до Росії. Правителям цієї держави стало відомо, що саме з берегів Чорного моря бере свої початки раннє київське християнство, розчинене тепер у просторі російського православ'я. Тому, на думку Петербурґа, Херсонес є містом *князів російських*. Росія ніби знову віднаходить витoki своєї віри й глибину своєї історії.

Відразу ж після Кючук-Кайнарджийського миру 1774 р., коли Крим було виключено зі складу Оттоманської імперії та проголошено формально незалежною державою на чолі з Шагіном Гіреєм, на нових землях засновувалися нові міста – Херсон і Слов'янськ. Семантика їхніх назв цілком прозора – Херсон повинен був нагадувати про Херсонес Таврійський, а Слов'янськ – про легендарне місто давніх русів поблизу Новгорода.

9 вересня 1775 р. в указі Катерини II про створення Херсонської і Слов'янської єпархій зазначалося, що Херсон був джерелом християнства для Росії, де після навернення Володимира світло благодатної віри й істинного богослужіння просіяло над усією Росією⁵⁷. Єпархії було надано винятково високий статус, а архієпископом сюди призначили одного з провідних діячів грецького освітнього руху Євгенія Булгаріса, який незадовго перед цим приїхав у Росію. Заснування нових фортець із грецькою та слов'янською назвами повинно було також символізувати єдність християнських народів на кордоні з Туреччиною⁵⁸. У грудні 1783 р. Порта офіційно визнала приєднання Криму до Росії й уже 2 лютого 1784 р. було засновано Таврійську область.

Закономірно постало питання про увічнення пам'яті хрещення Володимира у Херсонесі. Пропозицію звести відповідний меморіал уперше висловив адмірал А.С.Грейґ 1825 р. у доповідній записці імператорові Олександрові I під час відвідин ним Севастополя. Передбачалося збудувати на морському березі невелику церкву з богадільнею при ній для 30-ти інвалідів. Невдовзі було відкрито підписку на збір коштів для будівництва храму. Відвідавши Севастополь в 1843 р., імператор Микола I наказав будувати храм не у Херсонесі, а у самому Севастополі, на узвишші у центрі міста.

Указом Синоду №4141 від 4 травня 1850 р. херсонському єпархіальному начальству було дозволено зайнятися відновленням давніх святих місць на

⁵⁷ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Т.2. – Санкт-Петербург, 1827. – №1436.

⁵⁸ Зорин А. Кормя двуглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII – первой трети XIX в. – Москва, 2004. – С.105.

Таврійському півострові. Тоді ж херсонський архієпископ Інокентій (колишній ректор Київської духовної академії і вікарій Київської єпархії) заснував тут общежительну кіновію з невеличкою кам'яною церквою в ім'я св. Ольги. Освячена 28 лютого 1853 р., вона була вщент зруйнована під час Кримської війни 1854–1855 рр. 18 березня 1861 р. херсонська кіновія набула статусу першокласного монастиря, в якому тоді було вже три храми – малий, в ім'я семи священномучеників християнських, де зберігалася частина мощів св. Володимира, переданих Олександром II 29 червня 1859 р. із домової церкви Зимового палацу, домової церква Покрови Божої матері, собор Святого князя Володимира, що будувався на ймовірному місці його хрещення⁵⁹.

Через кілька років після закінчення Кримської війни було прийнято рішення розділити суму зібраних пожертв і спорудити два Володимирських храми. Один – у центрі Севастополя на вершині гори, а інший, у честь 900-річчя хрещення Русі – на руїнах Херсонеса, на тому місці, де ще в 1827 р. було розкопано два християнських храми. Церемонія закладення майбутньої споруди відбулася у Севастополі 15 червня 1854 р., коли кораблі з'єданого англо-французького флоту ще навіть не залишили Чорномор'я. У своїй промові, виголошеній під час закладки храму, архієпископ Інокентій зазначив:

«Хто не знає, що у ворогів наших одне з найсокровенніших бажань зараз полягає в тому, аби будь-що відірвати тутешній край від Росії? А ми у цей час, ніби у відповідь на їхню божевільну зухвалість, засновуємо тут храм на честь св. Володимира. [...] Тут купіль нашого хрещення; тут початок нашої священної історії й народних переказів. Поступитися після цього краєм кому б то не було значило б для Росії відмовитися від купелі свого хрещення, зрадити пам'ять св. Володимира. Чи можливо це? Радше не залишитися в усіх горах тутешніх каменя на камені, аніж місяць заступить тут місце хреста Христового!»⁶⁰.

Підготувати проект храму Св. Володимира на руїнах Херсонеса було доручено відомому архітекторові професорові Д.І.Грімму. Той запропонував план витриманої у візантійському стилі грандіозної двоповерхової споруди у вигляді хреста, увінчаного куполом на високому барабані. Зовнішній фасад і план церкви було запозичено від константинопольського храму Сергія й Вакха. 23 серпня 1861 р. за участю імператора Олександра II відбулася закладка першого каменя. У 1873 р., у розпал будівництва, стався землетрус, що змусило розібрати частину будівлі й розпочати роботи за новим планом⁶¹. 1877 р. церкву завершили. Архітектор Д.І.Грімм надав їй велично-урочистого вигляду. Струнка споруда заввишки сягала 26 м. Над внутрішнім оздобленням, що вражало красою й багатством, працював академік Ф.І.Чагін. Стіни та іконостас нижнього храму в пам'ять Різдва Богородиці, де знаходився головний престол, прикрашали ікони, живописні твори художників В.І.Неффа та

⁵⁹ Гермоген. Таврическая епархия. – Псков, 1887. – С.464–465.

⁶⁰ Лошкарев П. Остатки церквей на развалинах древнего Корсуна или Херсонеса, их открытие и значение. – К., 1889 (Отд. оттиск из «Киевской старины»). – С.8.

⁶¹ Арнольд М. Храм Св. Владимира в Херсонесе // Зодчий. – 1875. – №10. – С.109.

І.А.Майкова. На склепіннях південної й північної сторін храму знаходилися масштабні зображення хрещення князя Володимира та киян. Підлога, як і у стародавніх херсонеських церквах, переливалася різнокольоровою мозаїкою, а по центру була найголовніша святиня – руїни штучно стовщеної апсиди середньовічного храму, прикриті мармуром. Біля правого клироса на місці ймовірної хрещальні стояла мармурова плита з написом, що нагадував про великого князя Володимира: «Просветившемся святым крещением и озарившим светом познания Русскую землю». В іншому приділі, освяченому в ім'я Богородиці, знаходилася копія чудотворної ікони Корсунської Божої Матері⁶².

Значиме місце Херсонеса в політиці історичної пам'яті та державній ідеології Росії засвідчують так звані «таврійські» монети (номіналом 20, 10, 5, 2 копійки), викарбувані у Феодосії під час поїздки Катерини II до Криму. На їх лицьовому боці зображено вензель імператриці й напис: «Цариця Херсонеса Таврійського». Це був перший крок на шляху до впровадження «Царства Херсонеського» з відповідним гербом⁶³ у систему офіційної імператорської титулатури: «Божиею поспешествующею милостью мы (имярек), император и самодержецвсероссийский, московский, киевский, владимирский, новгородский; царь казанский, астраханский, польский, сибирский, *Херсониса Таврического*, грузинский; государь псковский и великий князь смоленский, литовский, волынский и финляндский [...]»⁶⁴. У такий спосіб вивищувався статус закутного Херсонеса, який був знаковим утіленням давнішньої мрії християнських монархів Росії взяти під свою «високу руку» Константинополь із протоками.

Відроджений Херсонес Таврійський став ідеальним утіленням Константинополя. А саме ім'я Володимир набуло нових конотацій. В офіційному імперському дискурсі замість «миродія», «миролюба» воно почало означати «володаря світу»⁶⁵. Так умілими руками нашвидкуруч творилися символічні «фігури пам'яті» Російської імперії, що й понині залишаються дороговказом у політиці історичної пам'яті Росії.

⁶² Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В. Жизнь и гибель Херсонеса. – С.553.

⁶³ Ивановский В.В. Русское государственное право. – Т.1: Верховная власть и её органы. – Ч.1. – Казань, 1896. – С.99.

⁶⁴ ПСЗРИ. – Т.3. – Санкт-Петербург, 1828. – №1897, 1828.

⁶⁵ Poppe A. Vladimir: History of the Name Throughout the Centuries // Quaestiones Medii Aevi Novae. – Vol.15. – Warszawa, 2010. – P.197–219. Пор.: Сендерович С. Св. Владимир: к мифопоэзису // ТОДРЛ. – Т.49. – Санкт-Петербург, 1996. – С.300–313.

The article considers the history of relations between the Kyivan Rus' and Byzantine Cherson-Korsun' is outstanding cultural and political centre of the Byzantine Empire in the south-western Crimea. Its symbolic role in terms of conversion to Christianity of prince Volodymyr of Kyiv and organization of church and cultural life in medieval Kyiv is being studied. The article also traces how Korsun' was remembered as "place of memory" of Volodymyr's baptism in Ukrainian early modern church publications and sacralised in a political and ideological thinking of Russian Empire.

Keywords: Rus', Crimea, Korsun', prince Volodymyr, place of memory.

